

УДК 339.9

В. І. Кулішова,
здобувач кафедри європейської інтеграції, ДВНЗ "Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

СОЦІАЛЬНА КОМПОНЕНТА РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРОБІЗНЕСУ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ

V. Kulishova,
Applicant for PhD, SHEI "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", Kyiv

SOCIAL COMPONENT OF DOMESTIC AGRIBUSINESS DEVELOPMENT: EUROINTEGRATION PROSPECTIVES

У статті аналізується соціальна складова розвитку сучасного аграрного бізнесу в Україні. Охарактеризовано ключові соціальні проблеми сільських територій в нашій державі та їх вплив на діяльність аграрного сектору. Проведено якісний аналіз перспектив розвитку аграрного бізнесу в умовах збереження існуючих підходів до вирішення соціальних проблем. Встановлено перешкоди соціального характеру на шляху євроінтеграційних перспектив вітчизняного агросектору та обгрунтовано окремі напрями їх подолання.

This article deals with analysis of social component of domestic agribusiness development. The key social problems of village territories in our state and their impact on the activity of agricultural sector are characterized. The qualitative analysis of prospectives of agricultural business development in the conditions of saving of existing approaches to the solving of social problems is made. The barriers of the social character on the way to eurointegration prospectives of domestic agricultural sector are determined and some directions of their overcoming are justified.

Ключові слова: аграрна політика, аграрний сектор, агробізнес, сільські території, підтримка сільського господарства, конвергенція, євроінтеграція.

Key words: agricultural policy, agricultural sector, agribusiness, village territories, support of agricultural production, convergence, eurointegration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останнім часом вітчизняний агробізнес перебуває в центрі уваги вітчизняних науковців. Причина такого явища лежить на поверхні — в умовах фактичної втрати Криму та зовнішньої агресії на Сході України відбувається швидке переформатування архітектури вітчизняної економіки. "Традиційні" галузі (металургія, хімічна промисловість) поступово втрачають своє значення, тоді як на перші ролі за кількісними параметрами виходить аграрний сектор. Такі про-

цеси стимулюються і зовнішніми чинниками — дефіцит продовольства та пов'язані з ними зростання цін на продовольство створили передумови для стрімкого зростання зацікавленості в розвитку аграрного сектору як з боку внутрішніх, так і для іноземних інвесторів.

Проте навряд чи існують підстави для твердження, що посилення ролі аграрного сектору призвело до адекватного зростання соціальної компоненти для сільських територій. Мусимо констатувати, що в Україні сформовано суттєві

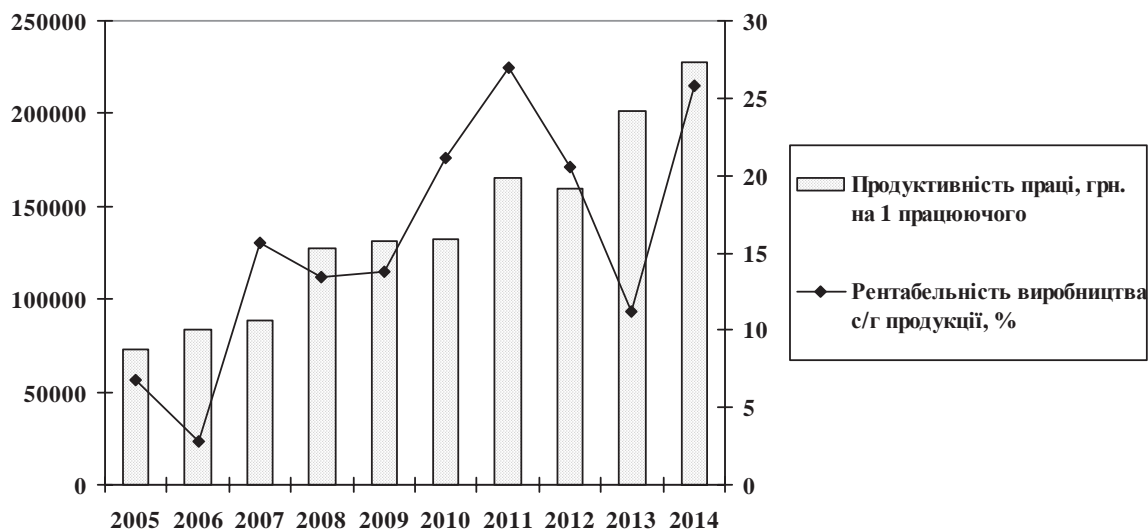

Рис. 1. Окремі показники розвитку сільського господарства в Україні у 2005–2014 рр.

Джерело: складено автором за даними Держслужби статистики України [1].

диспропорції у цьому питанні, фактично нарощування кількісних показників аграрного бізнесу дуже мало впливає на соціальні показники сільських територій. Втім, як свідчить досвід ЄС, тільки за умови комплексного вирішення економічних та соціальних проблем можна розраховувати на швидку інтеграцію у глобальний аграрний ринок.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання інтеграції вітчизняного аграрного бізнесу у глобальний аграрний ринок розглядалося в роботах О. Бородіної, О. Вінської, В. Власова, Т. Квятко, Т. Козир, М. Малік, О. Могильного, І. Прокопи, П. Саблука, В. Чужикова, С. Шерстюка, Н. Шibaєвої, В. Юрчишина та ін. Водночас, в більшості із зазначених робіт акцентовано увагу в першу чергу на економічних

аспектах розвитку сільських територій, або соціальна компонента розглядається без логічної прив'язки до євроінтеграційних перспектив України та діяльності вітчизняних аграрних компаній.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — охарактеризувати вплив соціальних факторів на функціонування вітчизняного аграрного сектору та на перспективи його інтеграції у глобальний аграрний ринок; обґрунтувати напрями подолання деструктивного впливу соціальної складової на євроінтеграційні перспективи українського аграрного бізнесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Оцінюючи сучасний стан та перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектору слід

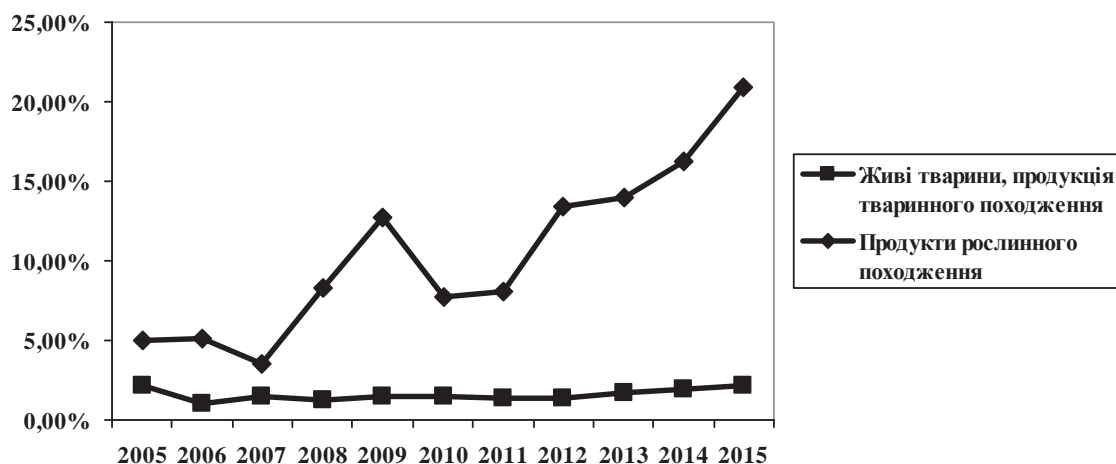

Рис. 2. Експорт продукції сільського господарства в Україні у 2005–2015 рр., % від загального обсягу

Джерело: складено автором за даними Держслужби статистики України [1].

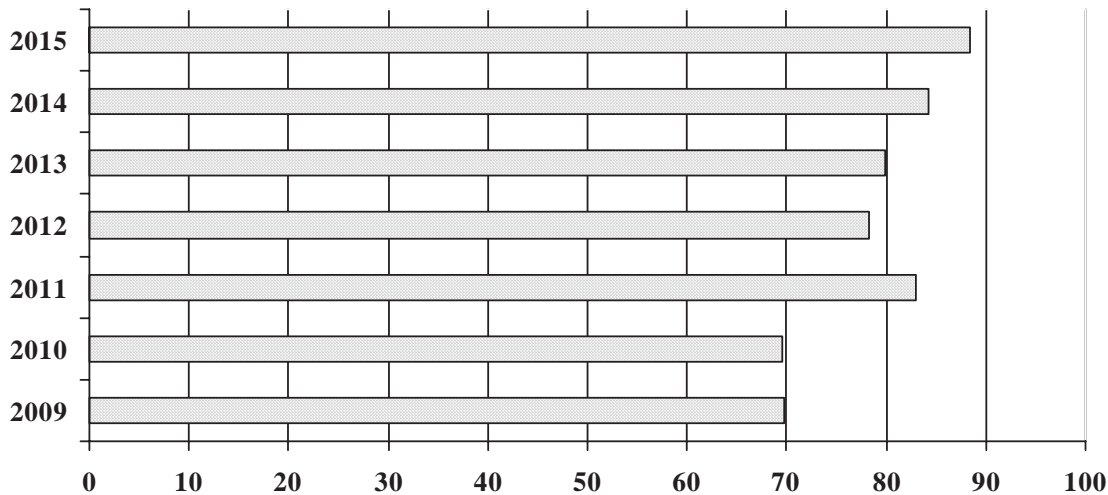

Рис. 3. Частка підприємств сільського господарства, які отримали прибуток у загальній кількості

Джерело: складено автором за даними Держслужби статистики України [1].

насамперед звернути увагу на дві магістральні тенденції стратегічного характеру, які притаманні йому на сучасному етапі:

- суттєве покращення головних кількісних показників, що характеризують сільськогосподарське виробництво, проте з їх високою волатильністю;

- відсутність глибоких зрушень у соціальних питаннях розвитку сільської місцевості.

Фактично ми маємо справу із проявом суттєвого кількісного "розриву" між суто економічними (в першу чергу — виробничими) процесами в агробізнесі та соціальними характеристиками сільської місцевості. За таких умов виникає кілька складних питань щодо: по-перше, можливостей подальшого розвитку аграрного бізнесу за обраним сценарієм у стратегічній перспективі; по-друге, впливу соціальних факторів на функціонування аграрного сектору в контексті його невпинної інтеграції у глобальний ринок.

Останнє десятиліття стало безпрецедентним з позиції кількісних показників діяльності у вітчизняному агробізнесі (рис. 1).

З рисунка 1 видно, що висхідна тенденція в розвитку вітчизняного сектору є достатньо визначеною, хоча показники в цілому залишаються досить волатильними:

- протягом досліджуваного періоду продуктивність праці в сільському господарстві України зросла з 72,6 тис. грн. на одного працюючого до 227,7 тис. грн., або у 3,1 раза. Водночас, незважаючи на надзвичайно суттєве зростання показників в абсолютному вимірі, порівняно з розвиненими країнами продуктивність залишається низькою. Для прикладу — за даними ФАО урожайність пшениці в Ук-

раїні приблизно в 2 рази нижча порівняно з Францією та Німеччиною [2];

- середнє значення рентабельності виробництва в сільському господарстві становить 15,8 %, тоді як в кінці минулого століття цей показник був переважно від'ємним за основними групами товарної продукції. Проте спостерігаються суттєві диспропорції між тваринництвом та рослинництвом (у 2015 році рентабельність виробництва зерна в Україні склала 43,1 %, тоді як аналогічний показник для виробництва м'яса свиней — лише 12,7 %);

- відбувається невпинне нарощування обсягів виробництва: і продукції рослинництва (середній індекс обсягу виробництва 103,27 п.п.); і тваринництва (середній індекс обсягу виробництва 104,38 п.п.), хоча за цілим рядом позицій продукції тваринництва Україні не вдалося подолати імпортозалежності.

Описані вище тенденції об'єктивно не могли не відобразитися на конкурентних позиціях вітчизняних аграріїв на глобальному ринку. Внаслідок цього: по-перше, суттєво зросли обсяги експортних потоків аграрної продукції з України; по-друге, за цілим рядом позицій на внутрішньому ринку відбулося "заміщення" імпортової аграрної продукції; по-третє, саме компанії агробізнесу стали "локомотивом" активізації розміщень цінних паперів на європейських ринках (зокрема, для прикладу можна згадати численні ІРО вітчизняних компаній агросектору, сконцентровані, насамперед, на Варшавській фондовій біржі).

Зокрема, показники експорту сільськогосподарської продукції з України у 2005—2015 рр. є наступними (рис. 2).

Більше того, за окремими товарними позиціями Україні вдалося суттєво покращити своє

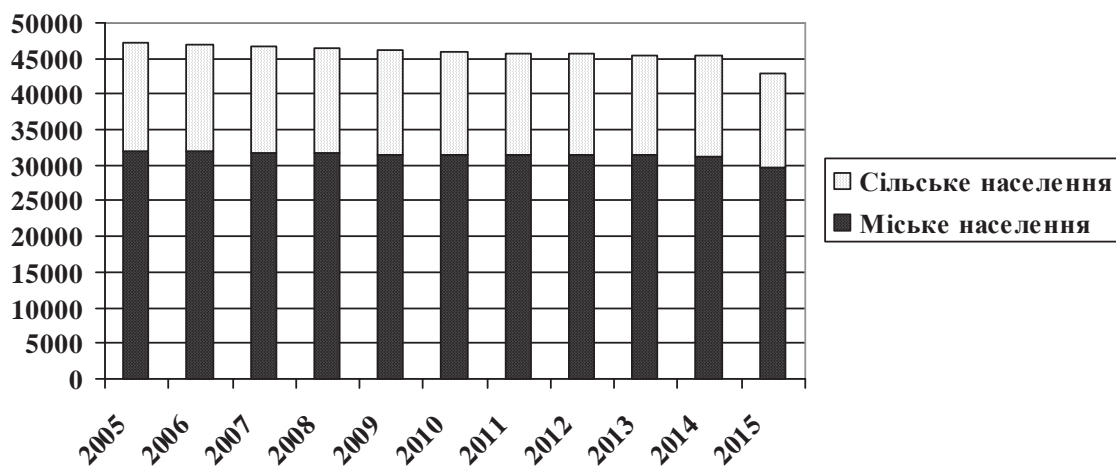

Рис. 4. Чисельність наявного міського та сільського населення в Україні у 2005–2015 рр., тис. осіб

Джерело: складено автором за даними Держслужби статистики України [1].

положення на глобальному ринку та навіть зайняти лідируючі позиції. Зокрема мова йде про зернові культури (переважно пшениця та кукурудза), насіння олійних рослин, жири та олії рослинного та тваринного походження.

Макроекономічне позиціонування аграрного сектору адекватно відображається і на діяльності суб'єктів господарювання сектору — більшість з них отримують прибуток, а частка прибуткових підприємств постійно збільшується (рис. 3).

Одним із наслідків зростання рентабельності аграрного бізнесу є потенційні можливості його суб'єктів впливати на соціальну складову сільської місцевості. Без перебільшення жалюгідний стан абсолютної більшості місцевих бюджетів робить саме аграрний бізнес од-

ним із основних "донорів" розвитку соціальної інфраструктури та соціальних проектів в українському селі. Загалом завдяки децентралізації вдалося досягти певного прогресу в цьому питанні — якщо у 2014 році капітальні видатки місцевих бюджетів склали 13,9 млрд грн., то у 2015 році було зафіксовано показники на рівні 32,2 млрд грн. [3, с. 68]. Але слід визнати, що основна маса фінансових ресурсів для капітальних видатків сконцентрована на рівні бюджетів крупних міст, тоді як у сільській місцевості роль таких витрат мінімальна.

Об'єктивно подібні процеси мали б позитивно вплинути на соціальні аспекти розвитку села в Україні, проте з цілого ряду причин цього не відбулося. Треба визнати, що за абсолютною більшістю показників соціального розвитку

Рис. 5. Середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві та промисловості України, грн.

Джерело: складено автором за даними Держслужби статистики України [1].

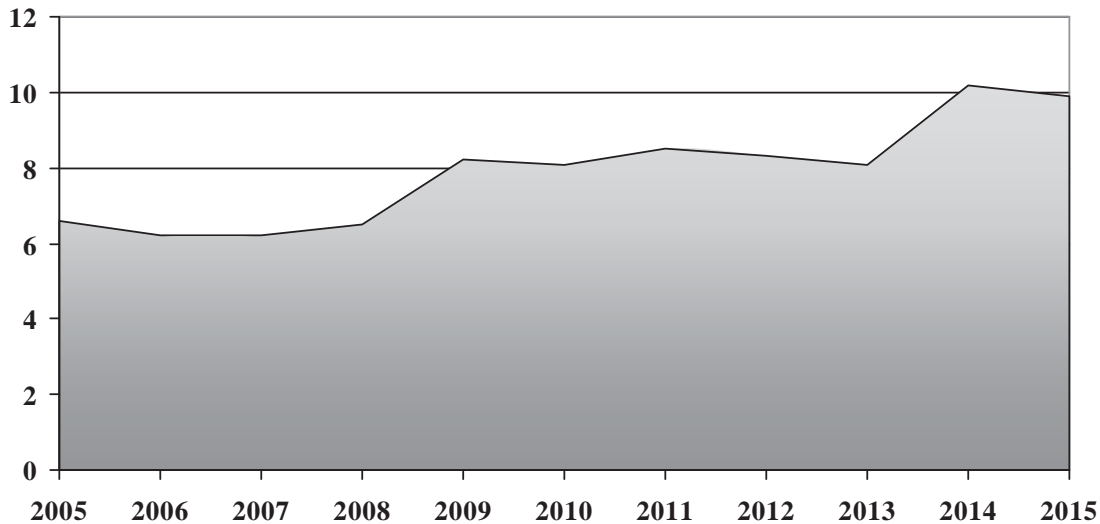

Рис. 6. Рівень безробіття серед економічно активного населення сільської місцевості в Україні, %

Джерело: складено автором за даними Держслужби статистики України [1].

сільські території суттєво поступають містам в Україні. Найбільш значимою ознакою критичності процесів є різке скорочення сільського населення, яке відбувається не тільки внаслідок урбанізації, але й через надзвичайно низький рівень доступу жителів села до медичного обслуговування, освіти, відсутності соціальної інфраструктури. Оцінюючи тенденції до скорочення населення в Україні на протязі 2005—2015 рр., слід підкреслити насамперед вищі темпи скорочення саме сільського населення порівняно з міським (рис. 4).

Скорочення кількості сільського населення є наслідком прояву цілого комплексу деструктивних факторів і в свою чергу спричиняє негативні тенденції в соціальних процесах у сільській місцевості наступного характеру: старіння сільського населення та пов'язане з ним зникнення населених пунктів; зниження якіс-

них характеристик робочої сили на селі; відсутність людських ресурсів для підвищення ефективності аграрного бізнесу; погіршення діяльності елементів соціальної інфраструктури внаслідок дефіциту кадрів (медицина, освіта тощо).

Окрім того, навіть за достатньої результативності аграрного бізнесу в Україні державі так і не вдалося подолати різницю в рівнях оплати праці між сільським господарством та іншими галузями економіки (рис. 5).

Таким чином, у суспільній свідомості формуються стереотипи щодо низької "престижності" аграрної діяльності, її недостатньої перспективності для молоді і т.п. Це не тільки скорочує людський потенціал у аграрній сфері, в підсумку це деструктивно впливає на соціальну інфраструктуру. Мусимо зазначити, що саме невтішні демографічні процеси дають підстави

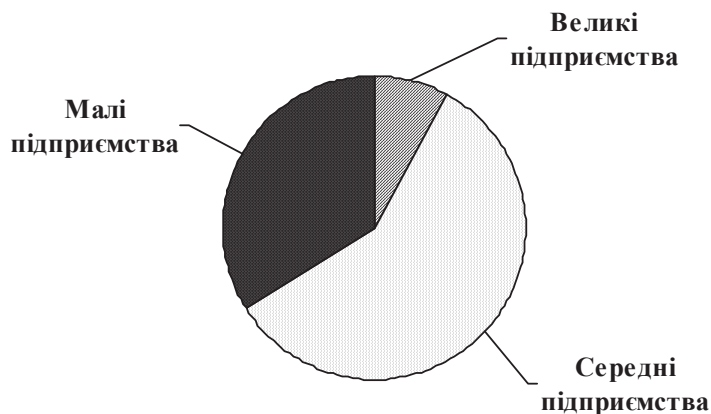

Рис. 7. Кількість зайнятих працівників на підприємствах за їх розмірами в аграрному секторі України, тис. чол., станом на кінець 2015 р.

Джерело: складено автором за даними Держслужби статистики України [1].

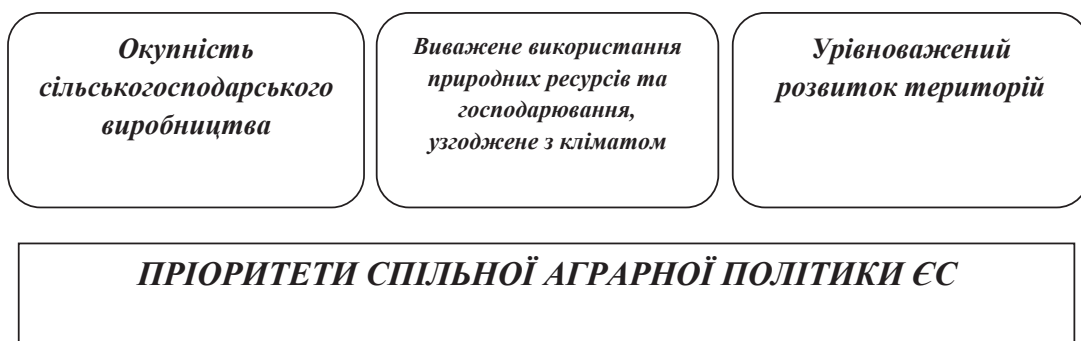

Рис. 8. Пріоритетні напрями спільної аграрної політики ЄС на 2014—2020 рр.

Джерело: складено автором за [4].

для влади ініціювати та впроваджувати різноманітні програми, спрямовані на "оптимізацію" соціальної інфраструктури на селі.

Звернемо увагу і на невтішні тенденції на ринку праці у сільській місцевості, починаючи з 2013 року. Сформована парадоксальна ситуація — Україна володіє одним із найбільших та найефективніших "земельних банків" на глобальному рівні, але при цьому не здатна забезпечити роботою економічно активне населення в сільській місцевості (рис. 6).

Ще один соціальний аспект розвитку сільської місцевості в Україні — діяльність аграрного бізнесу в контексті корпоративної соціальної відповідальності. Вище вже вказувалося на особливу роль, яку відіграють бізнес-структури у підтриманні та розвиткові соціальної інфраструктури. Проте, аналізуючи цей напрям, слід насамперед звернути увагу на структуру суб'єктів аграрного сектору за розміром в розрізі кількості найманих працівників. У своїй переважній більшості аграрний сектор в Україні представлений малими та середніми підприємствами. За різними оцінками в Україні 38 % сільськогосподарських угідь обробляється 4 млн домогосподарств, а частка крупних аграрних бізнес-структур залишається відносно малою (рис. 7).

Апріорі зрозуміло, що така структура сільськогосподарського виробництва не сприяє вирішенню соціальних питань, адже дрібні аграрії за рахунок власних ресурсів навряд чи можуть дозволити собі значні вкладення у соціальну інфраструктуру.

Описана вище ситуація з соціальною компонентою розвитку багато в чому є наслідком диспропорцій в державній політиці на користь різноманітних форм підтримки аграрного виробництва при майже повному ігноруванні соціальних проблем сільської місцевості. Водночас, декларування та вибір євроінтеграційного напрямку розвитку України ставить питання про соціальну компоненту розвитку аграрно-

го бізнесу, а з ним і сільських територій, на перший план. Досвід аграрної політики європейської спільноти беззаперечно доводить необхідність використання "наскрізного" підходу, який би поєднував в собі і підтримку аграрного бізнесу, і адекватний їй розвиток сільської місцевості, в т.ч. — соціальної інфраструктури. Зокрема чинні документи щодо спільної аграрної політики ЄС на 2014—2020 рр. містять наступні пріоритети (рис. 8).

У свою чергу, існуючі на цей час в нашій державі програми та концепції розвитку сільських територій визначають роль як суто економічних, так і соціальних факторів. Зокрема, в Концепції розвитку сільських територій зазначено, що її головними напрямками є [5]: диверсифікація економічної діяльності; збільшення рівня реальних доходів від сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності на селі; досягнення гарантованих соціальних стандартів і покращення умов проживання сільського населення; охорона навколишнього природного середовища, збереження та відновлення природних ресурсів у сільській місцевості; збереження сільського населення як носія української ідентичності, культури і духовності; створення умов для розширення можливостей територіальних громад села, селища для розв'язання існуючих в них проблем; приведення законодавства у сфері сільського розвитку у відповідність із стандартами ЄС.

Щодо перспектив реалізації зазначених заходів, то, на наш погляд, слід першочергово звернути увагу на наступний пункт досліджуваного документу "Реалізація Концепції здійснюється за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел, передбачених законодавством. Обсяг фінансування, матеріально-технічних і трудових ресурсів, необхідних для реалізації Концепції, визначається щороку з урахуванням можливостей державного і місцевих бюджетів, розміру міжнародної технічної допомоги" [5].

Таким чином, можна цілком аргументовано стверджувати, що на цьому етапі цей концептуальний документ не має відповідно правового забезпечення, а ймовірність його практичної імплементації дуже сумнівні через відсутність фінансування.

ВИСНОВКИ

Сучасний стан розвитку аграрного бізнесу в Україні характеризується наступними тенденціями:

1. Швидке нарощування основних кількісних показників виробництва сільськогосподарської продукції за умови збереження високого рівня їх волатильності. Низька продуктивність праці в сільському господарстві в поєднанні з достатньою рентабельністю виробничої діяльності.

2. Поступове та невпинне погіршення соціальної компоненти в розвитку сільської місцевості. Поглиблення "розриву" між ефективністю аграрного бізнесу в Україні та соціальними показниками розвитку сільської місцевості.

3. Концентрація деструктивних факторів у соціальній площині суттєво знижує євроінтеграційні перспективи як в цілому України, так і конкурентні позиції вітчизняного агробізнесу на глобальному ринку. Такі ускладнення виникають не стільки через перешкоди на шляху виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом, як через суттєві втрати "людського капіталу", що унеможлиблює удосконалення технологічної складової.

4. Подальші перспективи розвитку соціальної компоненти розвитку аграрного бізнесу в контексті його євроінтеграційних перспектив треба насамперед пов'язувати з двома напрямками: по-перше, розвиток сільських громад та зміцнення їх економічного потенціалу; по-друге, створення умов для посилення корпоративної соціальної відповідальності суб'єктами аграрного бізнесу.

Література:

1. Статистична інформація [Електронний ресурс] Державна служба статистики України. Офіційний сайт. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

2. Statistics at FAO [Електронний ресурс] FAO. Офіційний сайт. — Режим доступу: <http://www.fao.org/statistics>

3. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2015 рік / [Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. та ін.]; ІБСЕД, USAID. — К., 2016. — 80 с.

4. Communication from the Commission to the European Parliament, The council, The European economic and committee and the committee of the regions. The CAP towards 2020: Meeting the food, natural resources and territorial challenges of the future.

5. Концепція розвитку сільських територій // Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2016), "Statistics", available at: www.ukrstat.gov.ua (Accessed 2 October 2016).

2. The official site of FAO (2016), "Statistics at FAO", available at: <http://www.fao.org> (Accessed 2 October 2016).

3. Zubenko, V. V Samchunskaya, I.V. and Rydik, A. Ju. (2016), Budgetnij monitoring: Analiz vikonannya budjetu za 2015 rik [Budget Monitoring: Analysis of Budget Execution in 2015], IBSED, USAID, Kyiv, Ukraine.

4. The European Parliament (2010), "Communication from the Commission to the European Parliament, The council, The European economic and committee and the committee of the regions. The CAP towards 2020: Meeting the food, natural resources and territorial challenges of the future", available at: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/communication/com2010-672_en.pdf (Accessed 2 October 2016).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), "The concept of rural development", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 2 October 2016).

Стаття надійшла до редакції 12.10.2016 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73